

مقدمه

هر جامعه برای برانگیختن عواطف و احساسات اعضای خود و دعوت آن‌ها به انجام وظایف فردی و اجتماعی، شعائر و مناسکی دارد و این موضوع در دنیای امروز حتی به صورت گسترده‌تری دیده می‌شود. در میان ادیان، مسیحیان از گذشته تا امروز با نواختن ناقوس، پیروان خود را به کلیسا دعوت کرده‌اند، ولی در اسلام برای این دعوت، از شعار اذان استفاده می‌شود که می‌توان گفت به مراتب رساتر و مؤثرتر است. جذابیت و کشش این شعار اسلامی، به قدری است که به قول نویسنده‌ی «تفسیر المنار»، بعضی از مسیحیان متعصب، هنگامی که اذان مسلمانان را می‌شنوند، به عمق و عظمت تأثیر آن در روحیه‌ی شنوندگان اعتراف می‌کنند.

بدیهی است همان‌طور که عبارات و مفاهیم اذان زیباست، باید کاری کرد که به صورتی زیبا و صدایی خوب نیز ادا شود؛ مبدا حسن باطن فدای نامطلوبی ظاهر آن گردد [مکارم شیرازی، ج ۴: ۴۳۷].

تاریخچه و تعریف

اذان در اسلام پس از هجرت پیامبر اکرم (ص) به مدینه، در این شهر تشریع شد. در مدینه، با فزونی مسلمانان، به وسیله‌ای برای اعلام وقت نماز و تجمع مسلمانان برای برپایی این فریضه‌ی بزرگ نیاز بود. پیامبر اسلام (ص) در فکر اتخاذ تصمیمی در این باره بود تا این که این امر از طریق وحی و تشریع اذان حل شد [ماهنامه‌ی مسجد: ۳۴].

واژه‌ی اذان از نظر لغوی به معنی آگاهی دادن، آگاهانیدن و خبر به گوش رساندن است. در دین اسلام، ندایی است برای اعلام وقت نماز با الفاظ مخصوص. در عربستان پیش از اسلام، به ندادادن و جمع کردن مردم برای خبرها و کارهای مهم، اذان گفته می‌شده است. خواندن اذان واجب نیست، اما مستحب مؤکد است که پیش از شروع هر نماز، ابتدا اذان و سپس اقامه خوانده شود. در صدر اسلام، پیامبر در چندین مورد برای اعلام خبر (مانند فراخوانی برای جنگ بدر) از اذان استفاده کرده است [کدخدایان، ۱۳۸۵: ۴۳].

اذان شعاری سکوت‌شکن، موزون، کوتاه، پرمحتوا و سازنده است که در بردارنده‌ی اساسی‌ترین پایه‌های اعتقادی (شهادتین) و جهت‌گیری عملی مسلمانان (دعوت به نماز و کار خیر) است. به عبارت دیگر اذان، اعلام حضور یا موجودیت اسلام در جامعه، معرفی عقاید و اعمال مسلمانان

و فریاد علیه معبودهای غیر خداست (لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ). اذان، نشانه‌ی بازبودن فضای تبلیغات و اعلام موضع فکری مسلمانان به صورت روشن و صریح است و همیشه نشانه‌ی هشیاری و بیداری از غفلت است. اذان، آماده ساختن روح و دل و جان برای ورود به «نماز» و فریادی است که طنین ملکوتی آن در فضا، دل مؤمنان را به سوی خدا می‌کشد و بر وحشت و خشم کافران می‌افزاید. برای نمونه این وحشت را در جملات **گلدستون** سیاست‌مدار صهیونیست انگلیسی مشاهده می‌کنیم که در پارلمان گفت: «تا هنگامی که نام محمد

از مأذنه‌ها بلند است و کعبه پابرجاست و قرآن راهنما و پیشوای مسلمانان است، امکان ندارد پایه‌های سیاست ما در سرزمین‌های اسلامی استوار و برقرار گردد [مکارم شیرازی، جلد ۴: ۴۳۸].

نمونه‌ی این وحشت، در رفتار مشرکان و منافقان عصر پیامبر اکرم (ص) نیز دیده می‌شد. در اسلام اذان تشریع شد تا دعوتی برای تجمع مردم و آمادگی آنان برای نماز باشد؛ ضمن آن‌که اذان برخلاف ناقوس کلیسا که تنها یک صداست، مفاهیم و محتوایی بس عمیق دارد که حتی تکرار

میرمحمد سیدکلان*

تبیین نقش تربیتی و اخلاقی اذان

آن در نمازهای فرادا، انسان را از غفلت بیدار می‌کند و او را نسبت به توحید و عقاید اساسی اسلام هشیار می‌سازد. از همه مهم‌تر، نقش تربیتی و اخلاقی اذان، خود بسی بزرگ است.

نقش تربیتی و اخلاقی اذان

امام خمینی (ره) در تبیین و تشریح مفهوم تربیتی و اخلاقی اذان، به نقل از امام رضا (ع) چنین می‌گوید: «مردم که مأمور به اذان شدند، علت‌های فراوان دارد؛ از جمله، آن کسی را که سهو کرده، یادآور باشد و آن را که غافل است متنبه سازد و کسی را که وقت را نمی‌داند و از آن غافل است، هشیار سازد. اذان‌گو با اذانش مردم را به پرستش خالق دعوت می‌کند، به آن ترغیب می‌کند، خود اقرار به توحید دارد، ایمان و اسلام را آشکار می‌سازد و آن را که فراموشش کرده است، یادآوری می‌کند...» [امام خمینی: آداب. ۱۲۱].

در این باره **ابو حامد غزالی** نیز می‌گوید: «چون ندای مؤذن را شنیدی، پس در قلبت ترس ندای روز قیامت را حاضر کن و به سرعت با ظاهر و باطن برای اجابت ندا روان شو، که شتابندگان به سوی این ندا کسانی هستند که در روز قیامت به ندای رحمت خوانده می‌شوند. پس قلبت را برای ندا عرضه بدار. اگر در قلبت به مجرد شنیدن ندا، شادی و فرحناکی و رغبت به آغاز عمل یافتی، بدان که فردای قیامت، ندای سعادت و رستگاری به تو خواهد رسید. از این جهت بود که رسول خدا (ص) با فرارسیدن وقت اذان می‌فرمود: [اَرِحْنَا يَا بَلال] بلال ما را آسوده گردان. یعنی ما را به وسیله‌ی اذان و یا ندای آن که روشنی چشم پیامبر بود، آرامش بخش.»

شهید ثانی نیز می‌گوید: از عبارات اذان عبرت گیر و بین

که چگونه کلماتش به خدا آغاز و به او ختم می‌شود. عبرت گیر و بدان خداوند متعال، اول و آخر و ظاهر و باطن است. هنگام شنیدن تکبیر اذان، قلبت را برای بزرگ داشتن و تعظیمش متوجه ساز، و دنیا و آن چه را در آن است، کوچک شمار، تا در تکبیر گفتنت دروغ‌گو نباشی. با شنیدن «أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ»، هر معبودی غیر از خدا را از خاطر بیرون ببر، آن گاه پیامبر اکرم (ص) را با شهادت به رسالتش در خاطرت حاضر نما و در محضرش اظهار ادب کن، و مخلصاً هنگام دعوت به نماز (حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ) و دعوت به رستگاری (حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ)، به آن چه که بهترین اعمال و بالاترین آن‌هاست (حَيَّ عَلَى خَيْرِ الْعَمَلِ) بشتاب. بعد از آن، عهده‌ت را با تکبیر و تعظیم پروردگار، تجدید کن و هم‌چنان که اذان را به یاد او آغاز کردی، به ذکر او نیز خاتمه بخش و آغاز و بازگشت و قوام خویش را به سوی او قرار داده و تکیه‌گاہت را قدرت و قوت او بدان که هیچ تغییر و قدرتی جز به خداوند عالی مقام بزرگ مرتبت، وجود ندارد [امام خمینی، اسرار: ۱۸۵]. اگر انسانی با شنیدن ندای اذان، ترس روز قیامت به دل او رخنه کند و اشک در چشمان وی سرازیر گردد، نشان از معنای واقعی تربیت دارد که همان تزکیه‌ی نفس است و آن وقت است که از رذایل اخلاقی به دور و به به کرامت اخلاقی نایل خواهد شد. چرا که سخن از دعوت به سوی بندگی خدا و رستگاری است و این بنده با شنیدن این ندا دست از مادیات می‌کشد و به ندای حق پاسخ می‌دهد.

در تأیید تأثیر اذان همین بس که دستور رسول اکرم (ص) است که «هر کس صاحب فرزندی شد، در گوش راست کودکش اذان و در گوش چپ او اقامه بگوید تا از شر شیطان در امان باشد!» امیر مؤمنان علی (ع) می‌فرماید: «زمانی که دو پسر حسن و حسین (ع) تولد یافتند، آن حضرت همین عمل را انجام داد و سپس دستور داد تا در گوش آن‌ها سوره‌ی حمد و آیه‌الکرسی و آیه‌های سوره‌ی حشر و سوره‌های اخلاص، ناس و فلق را بخوانند.

نتیجه این که هر مسلمانی با شنیدن ندای اذان، کلام حق را به صورت کلی می‌شنود و این ندا او را آماده می‌کند تا به نماز و مظهر بندگی کامل خداوند یعنی نماز بشتابد. پس اذان یعنی اقرار به بندگی، یعنی بیدار باش، یعنی قیام به نماز، یعنی... و این‌ها تأملات و تبیین‌هایی هستند در جهت تربیت انسان که مبادا صدای حق را بشنود و عمل نکند....

* مدرس دانشگاه پیام نور، مربی پرورشی شهرستان گرمی
email: s. siedkalan@gmail.com

منابع

۱. قرآن کریم
۲. لغت‌نامه‌ی دهخدا
۳. امام خمینی. آداب‌الصلوة، مؤسسه‌ی نشر آثار امام خمینی.
۴. غزالی، محمد. احیاء العلوم، جلد اول.
۵. امام خمینی. اسرارالصلوة، مؤسسه‌ی نشر آثار امام خمینی.
۶. کدخدایان، محمود. تاریخ عبادات اسلامی. شعله. مشهد. ۱۳۸۵.
۷. مکارم شیرازی، تفسیر نمونه. دارالکتب الاسلامیه. ج ۴. تهران.
۸. ماه‌نامه‌ی مسجد. مرداد و شهریور ۱۳۷۴. ش ۲۱.